

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ένα σύγγραμμα αφιερωμένο στην ιστορία της Μεσαιωνικής Δύσης μπορεί σήμερα, στην εποχή της προχωρημένης πανεπιστημιακής εξειδίκευσης και της περιορισμένης παρουσίας του μεσαιωνικού δυτικού κόσμου στην ελληνική παιδεία, να εκπλήξει. Η πανεπιστημιακή κοινότητα προτιμά τις μονογραφίες και τα ειδικά άρθρα που κερδίζουν ευκολότερα τον τίτλο του επιστημονικού, ενώ η σύνθεση αντιμετωπίζεται συχνά με φόβο, πολύ περισσότερο μάλιστα που πολλές συνθέσεις δικαιολογούν απολύτως αυτόν το φόβο.

Ο μεσαιωνικός δυτικός κόσμος –απών σχεδόν εντελώς από τα σχολικά προγράμματα– είναι τα τελευταία χρόνια πιο γνωστός χάρη στο *Το όνομα του ρόδου* και τον Ουμπέρτο Έκο, όταν δεν είναι γνωστός απλώς σχηματικά και σαν μια αντίφαση του Βυζαντίου, σαν μια μορφή ενός υποδεέστερου πολιτισμού που μπορεί κανείς να προσπεράσει σε αναζήτηση άλλων, όπως είναι η ελληνική αρχαιότητα ή μια συγκεκριμένη ανάγνωση του βυζαντινού κόσμου. Η επίσης περιορισμένη γνώση του μουσουλμανικού κόσμου και των πολιτισμών του, λίγο αφήνει να φανεί αυτό που είναι ενιαίο στον άνθρωπο του Μεσαίωνα, καταδικάζοντάς τον σε μια περισσότερο εγκυκλοπαιδική παρά ιστορική αντιμετώπιση. Και όμως, η αναγνωστική και μόνο επιτυχία του μυθιστορήματος του Έκο πείθει πως η ανάγκη του ελληνικού κοινού για επαφή με τις μορφές πολιτισμού που εμφανίζονται σ' αυτό το μυθιστόρημα, τις οποίες παραδοσιακά και συμβατικά αποδίδουμε στη «Δύση», είναι μεγάλη. Οι επιτόλαιες μάλιστα διατυπώσεις της καθομιλουμένης, όταν αναφέρεται σε κάτι ξεπερασμένο ως «με-

σαιωνικό» ή σε κάτι πολύπλοκα σχεδιασμένο ως «βυζαντινό», πείθουν πως ο διάλογός μας με την Ιστορία, τον παρελθόντα χρόνο, είναι εξίσου επιτόλαιος με τις διατυπώσεις αυτές, ενώ συχνά κρύβει την εύκολη αυταρέσκεια του σημερινού ανθρώπου μπροστά στον δικό του πολιτισμό, αυταρέσκεια που δεν του επιτρέπει να ερμηνεύσει πολλές από τις δικές του συμπεριφορές, πόσο μάλλον να ερμηνεύσει τις «αρχαϊκές» συμπεριφορές του «Μεσαίωνα». Όταν απολύτως «αρχαϊκές» συμπεριφορές επιβιώνουν σε πείσμα κάθε εξέλιξης έως σήμερα, τότε η έκπληξη και η απορία των συγχρόνων μας είναι ακόμη μεγαλύτερες και αφοπλιστικές.

Μιλώντας εδώ για «αρχαϊκό» δεν θυσιάζουμε την αντίληψη μιας εξέλιξης αλλά περιγράφουμε μια εποχή –συμβατικά ονομαζόμενη Μεσαίωνα– που το γραπτό και γραμμικό δεν έχει επικρατήσει επί του προφορικού και κυκλικού, μια εποχή που ο φόβος του μεταφυσικού συγκατοιχεί με τις καθημερινές πραγματικότητες, μια εποχή που η αρχαία σοφία δύσκολα συνυπάρχει με την «άγρια σκέψη». Οι διάφορες μορφές κοινωνικής οργάνωσης αναζητούν τη νομιμοποίησή τους μέσα στα κείμενα ή μέσα στο κατ' εξοχήν κείμενο, φαντασιώνουν για τη δόμησή τους, ενώ οι ελίτ που τις υπηρετούν δεν είναι λιγότερο φοβισμένες μπροστά σ' έναν κόσμο που δεν καταλαβαίνουν πάντα και στον οποίο τα πάντα πρέπει να ανακαλυφθούν από την αρχή για να αντιμετωπισθούν οι νέες πραγματικότητες. Νέοι λαοί, νέα εδάφη που πρέπει να καλλιεργηθούν, νέες περιοχές που πρέπει να εξερευνηθούν, νέα σχήματα για να εξηγήσουν. Η πνευματική προσφορά της αρχαιότητας ήταν σίγουρα τεράστια. Τα δάνεια από τον αραβικό και τον βυζαντινό κόσμο καθοριστικά. Οι τεχνικές και οι τελειοποιήσεις του πολιτισμού της στέππας επιτάχυναν τον έλεγχο και την αξιοποίηση των υλικών μέσων. Αλλά και ποια προσπάθεια σύνθεσης! Ποια ευρηματικότητα στην εισαγωγή θεσμών, στην αμαλγαματοποίηση νέων με ρωμαϊκούς, στην προσαρμογή και επαναχρησιμοποίηση των ιδεών της ύστερης αρχαιότητας και του χριστιανισμού! Πόσος «μοντερνισμός» στη βαθμιαία κατάργηση του κράτους και

στην εισαγωγή των ιδιωτικών δεσμών εξάρτησης, στην εντατικοποίηση της παραγωγής που επιτυγχάνει η μόνιμη εγκατάσταση των πληθυσμών μέσα στο πλαίσιο της ιδιωτικής προστασίας του αρχοντικού συστήματος. Εντατικοποίηση που οδήγησε σε δημογραφική ανάπτυξη και σε πλεονασματικές παραγωγές, που με τη σειρά τους θα οδηγήσουν στην έκρηξη των τεχνικών του χρήματος, στην επέκταση της δύναμής του. Τεχνικές διοίκησης, τεχνικές του πολέμου, τεχνολογίες και ιδέες, έπρεπε να προσαρμόζονται διαρκώς για να απαντούν στις προκλήσεις ενός κόσμου που κατακτούσε διαρκώς, στην αρχή το δάσος και τους βάλτους, μετά τους πόντους και τους ωκεανούς, τις παλαιές αυτοκρατορίες και τους νέους κόσμους.

Η Ιστορία χρειάστηκε να «ανακαλυφθεί» στις κλίμακες αυτών που τη ζούσαν μέσα από την εμπειρία τους. Θα γραφεί η Ιστορία της Εκκλησίας, των Βαβυλών, των βασιλικών γενεών, των σχεδόν βασιλικών γενεών που άρχισαν να βάζουν τα πρόσωπά τους πάνω στα νομίματα. Χρειάστηκε να κωδικοποιηθούν οι συνθήκες, οι νόμοι και τα έθιμα των νέων λαών, να επινοηθούν φορολογικά συστήματα. Να «ξανασχεδιασθούν» οι πόλεις. Να επινοηθούν τέχνες που θα συμβόλιζαν ή θα αναπαρίσταναν την αρμονία του κόσμου –αυτή ήταν δεδομένη στον φαντασιακό κόσμο του Μεσαίωνα–, τις μυστικές σχέσεις των στοιχείων της φύσης, τις κρυφές σχέσεις των πραγμάτων. Μένει φυσικά να συμφωνήσουμε, μετά από δύο αιώνες βιομηχανικής κοινωνίας, αν αυτές οι συμπεριφορές έχουν πάψει να υπάχουν σήμερα.

Ισάριθμοι λόγοι καλούν το ελληνικό κοινό, όλο και πιο πολυάριθμο γύρω από τις ιστορικές περιέργειες, σε μια ενημέρωση ως προς τις αναγνώσεις του μεσαιωνικού κόσμου –εδώ εννοούμε του δυτικού– τις οποίες προτείνουν οι ιστορικοί του και οι μελετητές του που προέρχονται από άλλες ειδικότητες, μέσα από την εξαιρετική άνθηση που γνώρισαν οι σπουδές τα μεταπολεμικά χρόνια. Αλλά και πόσες δυσκολίες καθιστούν αυτό το έργο της ενημέρωσης σχεδόν αδύνατο. Όλες οι ευρωπαϊκές χώρες γνώρισαν μια εντυπωσιακή ανανέωση των μεσαιωνικών σπουδών κατά τα μεταπολεμικά χρόνια.

Άνθηση που δεν οδήγησε μόνο σε αναθεωρήσεις των βεβαιωτήτων αλλά και σε μια εντυπωσιακή αύξηση στη δημοσίευση των παραδοσιακών ιστορικών πηγών (είτε επανεκδίδοντάς τις αρτιότερα, είτε εκδίδοντας νέες) όσο και σε μια εντυπωσιακή «κατασκευή» νέων πηγών με την υποστήριξη άλλων θετικών ή ανθρωπιστικών επιστημών. Αρχαιολογία του τοπίου, του υπεδάφους, των μετάλλων, των τροφικών καταλοίπων, των οστών. Στατιστική και προ-στατιστική, ιστορική δημογραφία, ανθρωπολογία, γλωσσολογία (σημαντική και σημειολογία), ψυχανάλυση, ήρθαν με την υποστήριξη των μεθόδων τους να δώσουν άλλες δυνατότητες στην κατανόησή μας, στην αντίληψή μας των μεσαιωνικών τρόπων ζωής και σκέψης. Η παρακολούθηση όλων των εξελίξεων, όλων των αποτελεσμάτων των εργαστηρίων, όλων των φακέλων που συγκροτούνται είναι ανθρωπίνως αδύνατη. Για οποιοδήποτε γνωστικό αντικείμενο που ανάγεται σ' αυτή την Ιστορία, μεγάλος είναι ο όγκος υλικού που προτείνεται, σε γνωστές πηγές, αλλά και σε ανέκδοτες, σε βιβλιογραφία και σε συμπληρωματικές πηγές. Δεδομένα που λαμβάνοντάς τα κανείς υπόψη πρέπει να αποτρέπει από μια σύνθεση. Αλλά παραδεχόμενοι μια τέτοια αποτρεπτική αντίληψη κινδυνεύουμε να αρνηθούμε και την ουσιαστική ιδιότητα του ιστορικού και της τέχνης του, δηλαδή τη δυνατότητα να συνθέτει επιλέγοντας και διακρίνοντας μεταξύ των πηγών του. Πολύ περισσότερο που είναι συχνά απαραίτητο, στο πλαίσιο ενός πανεπιστημιακού μαθήματος ή ενός κύκλου μαθημάτων, να συγκεντρώνονται σ' έναν «φάκελο» όλα τα στοιχεία που είναι συνδεδεμένα με την παρακολούθησή του, έτσι που να επιτρέπουν την αναδρομή και τη σύνδεση με μια περίοδο ή με ένα θέμα.

Έχοντας υπόψη τα παραπάνω και διδάσκοντας το μάθημα της Ιστορίας της Μεσαιωνικής Δύσης, στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο (τμήμα Ιστορίας), διαπιστώσαμε ότι οι φοιτητές μας δεν διέθεταν ένα εργαλείο εισαγωγής στο γνωστικό αντικείμενο που θα μπορούσε να τους ξεναγήσει από τις πηγές αυτής της Ιστορίας, τουλάχιστον τις κυριότερες, έως τις διαπλοκές της. Γεγονότα, θεσμοί, οικονομία του Δυτι-

κού Μεσαίωνα και, κατά μείζονα λόγο, συζητήσεις και διαφωνίες των ιστορικών, φαίνονταν άγνωστα στους περισσότερους φοιτητές, που επιπλέον δεν ήταν εξοικειωμένοι με το λεξιλόγιο και την ορολογία της Ιστορίας του.

Ισάριθμοι λόγοι μας οδήγησαν στο σχεδιασμό μιας «ιστορίας της Μεσαιωνικής Δύσης», που θα υπηρετήσει τον τελευταίο κυρίως στόχο, φιλοδοξώντας να βοηθήσει ουσιαστικότερα στη γνώση του μεσαιωνικού κόσμου στη χώρα μας.

Οι παραπάνω λόγοι επέβαλαν και μερικούς όρους στο σχέδιο του βιβλίου. Πρώτον, για να μην ξενίσουμε τους αναγνώστες που είναι συνηθισμένοι στην παραδοσιακή χρονολόγηση της μεσαιωνικής περιόδου, τη διατηρήσαμε στην περιοδοποίησή μας. Χωρίζουμε έτσι το βιβλίο, που έχει προβλεφθεί να ολοκληρωθεί σε τρεις τόμους, σε τρεις απόλυτα συμβατικές περιόδους, από τις οποίες η πρώτη καλύπτει από τα τέλη του Ε΄ (συμβολική πτώση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας) έως τα τέλη του ΙΑ΄ αιώνα (κατάληψη της Αγγλίας από τους Νορμανδούς), η δεύτερη από τα τέλη του ΙΑ΄ αιώνα έως τα μέσα του ΙΔ΄ (μεγάλη πανώλη, αρχές του εκατονταετούς πολέμου) και η τρίτη από τα μέσα του ΙΔ΄ αιώνα έως τα τέλη του ΙΕ΄ (ανακάλυψη των δυτικών θαλάσσιων δρόμων). Ο κάθε τόμος θα αντιστοιχεί σε μια από τις παραπάνω περιόδους. Συμφωνούμε ως προς τον απόλυτα συμβατικό χαρακτήρα της περιοδολόγησης αλλά επιμένουμε στην παιδευτική της αξία.

Επίσης για παιδευτικούς λόγους, προτάξαμε την πολιτική και θεσμική Ιστορία της οικονομικής και κοινωνικής, ακολουθώντας το πλαίσιο της παραδοσιακής γεγονοτολογικής «διήγησης», εκείνης δηλαδή που ουσιαστικά διαμόρφωσε η λόγια ιστοριογραφία του περασμένου αιώνα. Φυσικά εντάξαμε σ' αυτή τη διήγηση ό,τι θεωρήσαμε απαραίτητο από αυτά που έχουν προσθέσει οι πολυάριθμες έρευνες που διεξάγονται έκτοτε. Έχουμε διαπιστώσει πως μια καθαρή αλληλουχία των γεγονότων –όσο αυτή είναι δυνατή– επιτρέπει στη συνέχεια μια ευκολότερη κατανόηση πιο πολύπλοκων μορφών οργάνωσης της κοινωνίας. Επιπλέον βοηθά τον μελετητή που είναι στα πρώ-

τα του βήματα να ανατρέξει σε άλλες πηγές ή συγγράμματα, να παρακολουθήσει ευκολότερα άλλα πλαίσια. Συμφωνούμε και εδώ για τη συμβατικότητα της «μεθόδου» και την ξεπερασμένη αντίληψη που κρύβει η «διήγηση» στην ιστοριογραφία. Προτιμήσαμε όμως την καθαρότητα στην παρουσίαση, ακολουθώντας ένα πλαίσιο με το οποίο είναι πιο εξοικειωμένος ο αναγνώστης. Για τα οικονομικά και κοινωνικά φαινόμενα η χρονολόγηση ακολούθησε τη δική τους λογική, που όπως είναι φυσικό δεν έχει την ίδια γραμμικότητα που έχει η ιστορία των γεγονότων.

Τόσο κατά τη «διήγηση» των γεγονότων όσο και κατά την παρουσίαση των οικονομικών φαινομένων, που και αυτή επιχειρείται μέσω διηγηματικών τεχνικών, προσπαθήσαμε να ενσωματώσουμε αντιφατικές θεωρίες ή διαφορετικές εκτιμήσεις ιστορικών ή ιστορικών σχολών. Καμία αντίρρηση, δεν υπάρχει ιστορία αλλά ιστορίες, αναγνώσεις ουσιαστικά των φαινομένων. Προσπαθήσαμε χωρίς να θυσιάσουμε τη μία ή την άλλη άποψη να αποδώσουμε τον χαρακτήρα των φαινομένων, χαρακτήρα που σε τελευταία ανάλυση συνθέτουν οι επιμέρους αντιφάσεις, οι σιωπές, οι άγνοιές μας –συνήθως οι ιστορικοί διηγούνται ό,τι τους επιτρέπεται να ξέρουν–, οι διαφορετικές απόψεις.

Στην απόδοση των όρων, λατινικών, αγγλικών, γαλλικών, γερμανικών και ιταλικών, προτιμήσαμε να αποδίδουμε με μια έννοια οικεία την πραγματική τους σημασία παρά να αναζητήσουμε μια επιτυχημένη λεκτική απόδοση που θα κινδύνευε να είναι αφηρημένη και να χρειάζεται επιπλέον επεξήγηση. Για την απόδοση των ξένων κυρίων ονομάτων και τοπωνυμίων, μεταγράψαμε ως επί το πλείστον τη φωνητική τους εκφορά, προσαρμοζοντάς την στο ελληνικό τυπικό, εκτός από τις περιπτώσεις που έχει στα ελληνικά καθιερωθεί ένας τύπος, τον οποίο συχνά απλοποιήσαμε, όταν αυτός είχε διαμορφωθεί με τους κανόνες της παλαιότερης λόγιας γλώσσας.

Αναλύοντας την προσπάθεια, ουσιαστικά διατυπώσαμε τις φιλοδοξίες μας. Οι αναγνώστες θα κρίνουν κατά πόσο τις πλησιάσαμε. Θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε τις εκδόσεις «Αλεξάνδρεια» που πε-

ριέλαβαν στην ιστορική τους σειρά την «Ιστορία της Μεσαιωνικής Δύσης», καθώς και τους επιστημονικούς υπεύθυνους της σειράς, καθηγητές Κώστα Κωστή και Σωκράτη Πετμεζιά, που εισηγήθηκαν θετικά δείχνοντάς μου έτσι την εμπιστοσύνη τους. Δεν θα θέλαμε να ξεχάσουμε τον συνάδελφό μας καθηγητή Κωνσταντίνο Ντόκο που, διαβάζοντας ορισμένα κεφάλαια, δεν μας απογοήτευσε αλλά μας παρότρυνε με τη γνωστή του ευγένεια και το χιούμορ, χωρίς να παραλείψει να μας κάνει τις απαραίτητες υποδείξεις. Τον καθηγητή και δάσκαλό μας Σπύρο Ασδραγά (από τα χρόνια του 1970 διάβαζε «ληξιαρχικές» πράξεις της μεσαιωνικής Φλωρεντίας) ο οποίος, με τις συζητήσεις που κατά καιρούς μας χαρίζει, μας υποβάλλει ουσιαστικά τη διάθεση να ανατρέχουμε διαρκώς στον Μεσαίωνα, κάνοντάς μας να τον υποψιαζόμαστε πως βαθιά μέσα του πιστεύει ότι ο Μεσαίωνας δεν έχει ακόμα τελειώσει. Τον «παιδικό μας φίλο», ιστορικό σήμερα, Ηλία Αναγνωστάκη, που από το 1972 δεν έχουμε σταματήσει να συζητάμε ορισμένα θέματα. Εκείνος ξέρει και πόσα οφείλω στον αδελφό του. Την Αμαλία και την Ευγενία για την υπομονή τους και την απεριόριστη κατανόηση που προϋποθέτει αγάπη. Η πρώτη μάλιστα μου έλεγε πάντα, «απ' αυτήν την Ιστορία δεν καταλαβαίνω και πολλά». Ας είναι καλή μαζί μου, και εγώ δεν καταλαβαίνω πολλά από τη δική της. Τέλος ας μου επιτραπεί να ευχαριστήσω τον Μανόλη και τη Νίνα Καραπιδάκη για τη μακρόχρονη αγάπη τους.

Αθήνα - Κέρκυρα, Φεβρουάριος 1996